

Българите в Солунско. Исторически бележки

акад. Йордан Иванов, 1934 г.

(http://www.promacedonia.org/rami/j_ivanov_solunsko.html)

Македонският цар Касандър основал в 315 г. преди Христа града Тесалоника (Солун) и го нарекъл така по името на жена си, сестра на Александър Велики. В новия град Касандър преселил жителите на съсипаните от него двадесет и шест градчета, които лежали по бреговете на Солунския залив и на Халкидическия полуостров. От тия градчета географът Страбон (кн. VII, фрагмент 24) отбелязва само шест: Аполония, Халастра, Терма, Гераскос, Енея, Кисос. Жителите на тоя край по онова време били тракийци и гърци колонисти. Логографът Хекатей от Милет (VI—V в. пр. Хр.) съобщава, че населението на Халастра било тракийско, а туй на Терма — тракийско и гръцко. Тукидид (IV, 109), като говори за източната издънка на Халкидика, именно за Анте (сега Света гора), изрично подчертава, че нейните градове били населени със смесица варварски племена, говорещи два езика, т. е. тракийски и гръцки. По-рано и пеонски племена допирали до Солунския залив. Оттам, от града Амидон (Абидон) и от Долния Вардар бяха отплавали някога пеонци за Троя да помагат на троянците против гърците (Илиада, II, 849; Стрибон, VII, фрагмент 23). Няма съмнение, че Касандър в основания от него град поселил и свои верни македонци, тъй че от самото начало Солун представлял оная етнична смесица, която го отличавала и през следващите векове на неговото съществуване. Подобна пъстрота е имало и в близкия на Солун хинтерланд.

Без да говорим за римското владичество в Солун, когато разноплеменността на града се увеличава още с романски и еврейски елемент, ще се спрем на епохата след великото преселение на народите, която измени съвсем племенния лик на Балканския полуостров и засегна дълбоко цялата солунска околност, а отчасти и самия Солун. Новодошлият етничен елемент, който докара тая промяна в Солун, бяха главно славяните, които по-късно приеха политическо име „българи“.

През VI—VII в. славяните кога самостоятелно, кога заедно с аварите обсаждаха Солун пет пъти с голямо множество и най-сетне се поселиха извън крепостните стени на града по целия негов хинтерланд. Византийски оставаше само Солун, пазен от своята силна крепост и от флотата. Тия славяни, поделени на племена, запазиха векове наред своето самоуправление и ту воюваха срещу града на св. Димитрия, ту влизаха в разбирателство с него, като съюзници. Западно от Солун, та до града Бер (Верия, Караферия) се бе настанило племето сагудати; северозападно от Солун и северно от сагудатите били драговитите; северно от Халкидика — ръхините, а североизточно от тях, по долна Струма, живеели струмиците. Вести за тия славянски племена намираме в гръцките извори, именно в „Чудесата на св. Димитрия Солунски“, чиято първа част е била писана през първата половина на VII в., в „Превземането на Солун (от арабите в 904 г.)“, написано от съвременник на събитието, солунчанина Йоан Каменната, в „Кастамонитската хроника“ и др.

Ето прочее няколко къси извадки от тия гръцки извори за поселените славяни в Солунско през VII—X век. За третото нападение на славяните върху Солун, станало към 617 — 619 г., в „Чудесата на св. Димитрия Солунски“ четем: „когато в Солун епископствуваше светопамятният Йоан. . . , дигна се безкрайното множество на

славянския народ, съставено от драговити, сагудати, велегезити, воюнители (бабуни?), бързаци и др. племена”. Като опустошили Гърция, продължава разказът: „После те решиха единодушно да вървят срещу христорлюбимия тоя град (Солун). Едни заеха морето с многобройни от тях приготвени еднородни кораби, а другото безбройно множество, дошло заедно с челядите и покъщнината си, обгради от всички страни, от изток, север и запад, тоя богохраним град, след превземането на който те смятаха да се настанят в него”. Славяните не сполучили да превземат Солун, но и Византия не могла да ги отбие далеч, та те си останали пълни господари на солунското поле, там се заселили и оттам замисляли за нови нападения. А че славяните били останали на постоянно местожителство в Солунско, за това изрично говорят гръцките хронисти Теофан и Никифор, кога става дума за похода на византийския император Юстиниан II срещу тия славяни в 688 г. Така напр. Никифор казва за Юстиниан, че като потеглил през Тракия срещу славяните, втурнал се до Солун и много оттам живущите славяни изловил едни с война, други с предумване и ги преселил през Абидос в областта Опсикия, в Мала Азия

Петдесет години нещо след това, именно през 735—737 г., пак се говори в „Чудесата на св. Димитър”... за настанени при богоспасения град (Солун) славяни и за ръхинския славянски княз Пребъда, който имал вероломни замисли и лоши намерения срещу същия град. Гърците сполучили да уловят Пребъда. За неговото освобождение славяните отворили война: „Струмските и ръхинските славяни, както и сагудатите, всички масово се въоръжиха срещу нашия град Солун”. Обсадата продължавала цели две години. Тоя път Солун бил спасен от славяните велегезити, които живеели южно от Олимп, в приморска Тесалия, и били станали гръцки съюзници; те сполучили да се промъкнат през обсадата и снабдят Солун с храни.....

С време било със сила на оръжието, било със своето търговско и културно надмощие Византия сполучила да смекчи отношенията между Солун и околните славянски племена. Едно по едно тия племена, като запазвали своето вътрешно самоуправление, почнали да признават политическото сюзеренство на Солун или да влизат в приятелски или съюзнически отношения с него. Това не ще рече, че работите са вървели винаги гладко: без бунтове и въстания не е минавало. Така през първата половина на IX в., когато вече всички тия славянски племена признавали върховната власт на Солун, имаме съобщение за едно голямо въстание на присолунската Славения... Това съобщение намираме в житието на св. Григорий Декаполит, който е пътувал из земята на долнострумските славяни и е живял известно време в Солун. В това житие, написано от дякон Игнатий, скевофилак на цариградската „Св. София”, за тоя бунт четем между другото следните редове: „И след няколко дена се подигна немалко въстание от главатаря на тая Славения, много потоци кърви се проляха и страната бе опожарена ...”...

За укротяването на славяните Византия си послужила с друго оръжие — християнството. Как е проникнало християнството сред присолунските славяни, за това са запазени само две-три случайни посочвания. Знаем напр., че към края на IX в. то се било разширило дотам между солунските другувити, че император Лъв Мъдри (886—912) открил за тях ново епископство и го подчинил на солунския митрополит. Епископството носело името на областта Другувития и в списъка на духовните седалища при Лъв Мъдри то е споменато току след съседното Берско (Верийско). Към същото време, 904 г., се отнася и свидетелството на солунчанина Йоан Каменната за тия другувити и за съседните им сагудати, които водели заседнал живот, имали села и се намирали в мирни отношения, от една страна, със Солун, от друга, със съпредиците тям българи. „На запад (от Солун),

казва Йоан Каменната, се простира равнище, което иде дори до едни високи и големи планини, гдето е разположен градът, наречен Бер, прочут по всичко, с което може да се похвали един уреден град. В средата на тая равнина се намират няколко размесени села, чиито жители се наричат другувити и сагудати. Едни от тях плащат данък на града (Солун), а други от тях са поданни на скитския (= българския) народ, който е в съседство недалеч от тях. Освен това селата им, като са разположени в непосредно съседство едни до други, това има немалко значение и за солунчани, защото те влизат в търговски връзки със скитите (= българи), особено пък когато живеят дружески с тях и не дигат оръжие за диви сбивания. Те правят размяна на нужните им предмети още от старо време, толкова повече, че те водят еднакъв живот и имат еднакви жизнени потреби” .

За разпространението на християнството сред сагудатите и ръхините имаме свидетелството на Кастамокитската гръцка хроника. Там четем следното: „През дните на неблагоприятните ромейски царе иконоборци, които водеха война срещу светите икони, народите от дунавските краища, възползувани от безначалните времена, тъй наречените ръхини или по-просто влахоръхини и сагудати, като покориха България, разпространиха се малко по малко в различни области и завладяха и Македония..... Най-после те дойдоха и в светата гора Атонска с всичките си челяди, защото нямаше кой да им се опре или да воюва с тях. След някое време светите отци (от Света гора) ги огласиха с евангелско учение и те повярваха и станаха свършени християни” (Успенский, История Афона, III, стр. 311). Това известие е важно и от друга страна. То посочва, че солунските славяни съставяли част от ония свои съплеменници, които идели от Долния Дунав и едни се заселили в България, а други в Македония, и че те не припадали към западната югославянска група — хърватите и сърбите, които идели от Средния Дунав.

За стари славянски и български селища на Халкидическия полуостров и около градеца Хиерисо (съвр.Йерисос), който лежи на самия светогорски провлак (наричан и сега от гърците Провлака), както и за тяхното християнство през X в. свидетелствуват някои гръцки грамоти от това време. В 924 г. при Роман Лакапин до Хиерисовската крепост били заселени българи и им били раздадени земи за обработване. Тия земи били взети от земята на манастира „Йоан Колову”. Малко по-късно, в 960 г., императорът, за да възнагради манастира за отнетите му земи, подарил му чифлигари българи. В грамотата между друго четем: „На манастира „Йоан Колову” бяха подарени четиридесет освободени от данък чифлигари в замяна на ония малки дялове земя, които отдавна са принадлежали на манастира в хиерисовския край; тия чифлигари са взети от заселените на тия места славяни българи.....

А че тия българи в Хиерисо и в околността му били славяни по език, а по вяра вече християни, добре личи от техните имена, запазени в гръцки грамоти от X в.: Константин Халума, Иван Горазд, Къниг Непровад, Васил Стоимир, Антоний Ръкавина, Власий Владко, Николай Дядко. Последните от тия имена, от Васил Стоимир надолу, са били собственоръчно написани с гръцки букви на акт от 982 г., а един от подписите е с глаголица (срв. Йор. Иванов, Българите в Македония, 2-ро изд., 123—124: същият, Български старини из Македония, 2-ро изд., 21—23). Български селища през XI в. се поменават и на полуострова Касандра, югоизточно от Солун, именно в документ от 1068 г., гдето се разграничават имотите на манастира на Лъв Сфренци и точно определените синори на българите.....

И тъй присолунските славянски племена от ожесточени врагове на Солун чрез далновидността на византийската власт, чрез подаръци, чрез търговията, културата и

християнството лека-полека станали през IX—X в. приятели, съюзници или напълно подчинени на втория град на империята. Най-напред били подвластени племената другувити и сагудати, що живели югозападно от Солун, в неговото поле. Планинците по Круша планина, по Беласица, Рупел и Струма, ако и да признавали суверенството на Византия и да имали византийски генерал-губернатор (стратег) запазили и през X в. своята вътрешна автономия, със свои войводи. Сам Каменната нарича струмските славяни „съюзници”, ако и над тях да е имало византийски стратег.

Тая своя самостоятелност те проявили напр. при нападението на Солун от арабите в 904 г. Ако и молени да се притекат в помощ на застрашения град ако и да били щедро надарени, те дошли само въоръжени и стояли извън крепостта. При тях отишли и ония славянски войски, които вече били вътре в града, заедно със своите войводи. Изглежда, че те смятали да се съединят към войските на българския цар Симеон и да действуват съвместно с тях във вреда на Византия. Цар Симеон искал да се възползува от затрудненото положение на Солун, да го превземе заедно със славяните и да го засели, както за това изрично говори Лъв Магистър, който бил пращан в това време за преговори със Симеон. Лъв сполучил да вземе обратно завоювания и разорен от арабите „Солун, когато българите поискаха да го заселят”. Византийците отклонили цар Симеон от Солун, като му дали други териториални придобивки в Македония. Българската граница била поставена на 20 километра северно от Солун, по гребена на Градоборската планина, и тук-таме по граничната линия били побити каменни стълбове с надписи.

В края на миналото столетие бидоха открити три от тия погранични стълбове, два при с. Наръш и един при с. Зардаровци. Един от наръшките надписи, най-добре запазен, носи следния надпис: В година от създаване мира 6412, индикт 7-ми (= 904 г. от Хр.). Граница между ромеите и българите. Във времето на Симеон, от бога княз на българите, при Теодор олгутракана и при комита Дристра). Снимка от тоя важен надпис и бележки за него гл. у Ф. И. Успенский, Пограничны столб между Византией и Болгарией при Симеоне (Известия Рус. арх. инст. в Константинополе, 1898, III, 184—194) и у Й. Иванов, Български старини из Македония, 2-ро изд., 16—20.

Македонските славянски племена, които, както рекохме, съставявали едно голямо етнично цяло със славянските племена в България и Тракия и с които били се преселили откъм Долния Дунав, като влизали постепенно в българските държавни граници, получили ново политическо име — българи. Затова и гръцките писатели от това време захващат да означават с общото име „българи” не само българите туранци, които се претопили в славянското мнозинство, но и самите славяни. Особено изразни са свидетелствата в тоя случай на охридския архиепископ Теофилакт, родом грък, който е бродел често из своята широка духовна област и познавал добре нейното население. Това славянско население той нарича българско и езика му български. Така напр. в написаното от него житие на св. Климент четем: „Но понеже славянският род, сиреч българският не разбираше книгите, написани на гръцки. . .”. В друго свое съчинение—„Страдание на тивериополските мъченици”, — като говори за построения от Борис храм в Брегалница, продължава: „. . . в Брегалница. . . и в тамошния божествен храм бе отреден клир, обучен на български език , за да предстоява там и да изпълнява постоянно свещените пещиопения”. В същото съчинение той, като говори за славяните и българите, що се заселили в България, Тракия и Македония, нарича двата народа с едно име българи: „Когато тоя народ (думата е за аварите) се изтегли, дойде друг, още по-беззаконен и свиреп, така наречените българи, от скитските предели. . . И понеже покориша цялата

илирска страна, старата Македония дори до града Солун и част от стара Тракия, именно около Берое (Стара Загора), казвам и Филипопол, както и планинските до тях местности, те се настаниха като същински жители на тая страна”. Същият тоя префинен грък, ако и архипастир на българите, чуди се как да zlepостави омразното нему паство, но все пак го нарича „българско”. На връщане в Охрид той пише на императрица Мария между друго: „И тъй сега се връщам при българите, аз, царигражданин по душа, чужденец на българите и вече мириша на гнило като овчите кожуси на българите.” В друго писмо до царския брат Адриан, Теофилакт се оплаква от двама българи в Охрид: „О земя, о небе, аз съм станал посмешнице на двама българи!” В трето писмо до видинския владика той се оплаква от охридчани и от мокряните, живеещи западно от Охридското езеро: „Недей бива малодушен, защото не си само ти, който търпиш беда. . . Или ще кажеш, че отвън нападат кумани. Но то е нищо в сравнение с охридчани, които връхлитат върху нас от самия град! . . . Или пък ще се оплачеш от лошите жители на самата крепост (Видин)? Но туй са деца спрямо нашите българи, що живеят в крепостта или по-добре, за да не посрамя големината на злината в нашата крепост, ще кажа — що са твоите всезлодейци спрямо нашите диви мокряни!” В писмо до царския зет Вриений, Теофилакт се оплаква от бирниците: „И за мелниците клириците платиха двойно повече данък от миряните, а също и за рибните ловища (даляните), които на езика на българите се наричат струги, а на гръцки. . . Така и за мелниците, отдавна съборени, поискаха данъка за всички години, а за здравите мелници наложиха двойно повече, отколкото на българите”. (Повече извадки от писмата на Теофилакт с обяснения вж. у Й. Иванов, Българите в Македония. 2-ро изд., 140—144).

От многото други свидетелства за това, че македонските славяни, както и северобългарските и тракийските били получили национално прозвище „българи”, ще поменем само още две, идещи от чужди, небалкански източници. В 1040 г. се дигна въстание в Македония против византийската власт. За да се потъпче въстанието, византийците прибегнаха до помощта на наемните норвежки дружини, командувани от Харалд. Харалд, който смаза сурово бунта, в скандинавските песни се величае като „опожарител на българите”. Историкът на кръстоносците Вилхелм Тирски, който е бил в Македония и говори за движението на кръстоносците от Драч през Македония в 1097 г. и за пристигането им в Битоля, добавя, че там наблизко епископът на Пюи, като се бил отдалечил от лагера, за да настани своя шатър на по-удобно място, бил нападат от българи и пленен.

Да се спрем сега на друг въпрос — българското население в самия град Солун. От вестите, които изнесохме за заседнало славянско население в близката и по-далечна околност на Солун и за постепенно засилващите се политически, икономически, културни и религиозни връзки между тия славяни и града, логично е да се предположи, че славянският елемент е прониквал лека-по-лека в града на св. Димитър и е образувал там своя по-голяма или по-малка славянска или, както по-късно се нарече, българска ядка. Това е общочовешко социално явление, хинтерландите да подхракзат етнично големите градски центрове. Когато населението на хинтерланда е инородно с това на града, градското население взема връх и чрез своята култура приобщава инородците и с време ги претопява. Процесът на претапянето може да спре, ако преселенците бъдат опреснени с новодошли техни сънародници или ако тия преселенци припаднат на висококултурна нация, или най-сетне ако преселниците държат фанатично на своята религия, както е напр. случаят с евреите. Добри примери за това ни дава миналото на гръцките колонии край

Черно море — Месемврия, Анхиало, Созопол и др., които поглъщаха постепенно малките български приливи. В Солун обаче българският прилив, бидейки постоянен и благодарение на големия български хинтерланд доста значителен, българската солунска ядка никога не е изчезвала и дори през известни моменти е проявявала чувствителна жизнеспособност и отпор. За съжаление сравнително малко са запазените исторически вести за славянобългарския елемент в Солун до началото на XIX в. Ние ще ги приведем накратко.

Първото най-старо съобщение за това се съдържа в поменатите „Чудеса на св. Димитър”. То се отнася според едни изследвачи към първата половина, а според други — към втората половина на VII в. Думата е за ония туранци, които се били смесили със заробени византийци, закарани в Панония, както и с авари и после, под водителството на Кубер дошли в Македония и се заселили в Керамия, в Битолското поле. Керамия е лежала на 11 мили или около 16 километра североизточно от Битоля на римския път, що водел от Хераклея (Битоля) за Стоби (сега Грацко) на Вардара (вж. за това нашите бележки в Известия на Българското арх. дружество, I, 236—237). Ето някои извадки за това от „Чудесата на св. Димитър”, гдето се говори за голямото множество балкански християни, закарани в плен от българите и аварите в Панония. „Оттогава това население, като се смесило с българите и аварите и други народи, народило деца мелези и станало многоброен и голям народ. . . Като минали 60 и повече години. . . хаганът на аварите, като ги смяташе за особен народ. . . , постави им за княз така наречения Кубер. . . Кубер мина с целия си народ река Дунав, дойде в нашите краища и завзе керамийския лагер. . . Едни от тях (от Куберовия народ) поискаха нашия град Солун, закрилян от мъченика св. Димитър, други — честития царствен град, трети пък — останалите градове на Тракия. . . Тогава Кубер изпрати до скиптродържеца пратеници да остане там с народа си и искаше да се заповяда на племето друговити, живущи недалече, да му доставя храни в изобилие, което и стана” (Тои§;агс1???, 186—190). Веднъж заздравял в Битолско и влязъл в разбирателство с драговитите, чиито селища допирали до Солун, Кубер скроил план да заеме и тоя последния град по вероломен начин. С тази мисия натоварил своя съмишленик Мавър, който сполучил да убеди византийския император да му позволи да дойде и да се засели в Солун с част от преселенците. Мавър бил ловък и знаел освен славянски и български още и гръцки. Той се представил на императора като негов верен човек и помощник. Императорът го назначил за военачалник на преселената орда, пратил му подарък консулска мантия и знаме. Планът на Мавър бил да превземе града Солун отвътре, като през нощта на великата събота, тъкмо срещу Великден, когато всички са записани в празника, да дигне оръжие, да запали някои махали и в тая бъркотия да стане господар на града. Мавър се уповавал на опитните и доверени свои хора, които той назначил за сотници, петдесетници и десетници на своята орда. Доноси обаче разкрили замислите на Мавър. Адмирал Сисиний по заповед на императора заминал бързо за Солун и благодарение на екипажа на ескадрата, който слязъл в града само два дена преди да се дигне бунтът, кроежите на Мавър били осуетени. Преселниците били извадени извън града и поставени във военен лагер с окоп, а сетне били препратени по море за Тракия и Цариград. Мавър и там запазил известно време главатарството над своя отряд, но после, по нови доноси, той бил лишен от почестите и пазен под надзор. Така според „Чудесата на св. Димитър” планът на българите Кубер и Мавър да превземат Солун не сполучил. Явно е, че зад тоя наглед наивен гръцки разказ се крие друга истина. Заетата с арабите Византия била тъй обезсилена на Балканите, че била принудена да остави славяни и българи да се

ширят безнаказано из нейните провинции и да ги укротява с всевъзможни начини, ту като им праща подаръци, ту като ги обявява за свои приятели и съюзници. Такъв е бил случаят и с Кубер и Мавър. Това е било следователно първото проникване на българите вътре в Солун. Дали след идването на адмирал Сисиний всички българи били изселени от Солун, а те били дошли там с челядите си, не е съвсем ясно. Както и да е, факт е, че през VII в. българска колония живяла известно време вътре в Солун.

Второ известие за българи в Солун се отнася към 894 г., когато едно от главните тържища на българската търговия, която се намирала в Цариград, било преместено в Солун. Митата тогава се събирали не от държавни чиновници, а от откупвачи. Органите на тия откупвачи в Солун, бидейки далеч от централната византийска власт, ограбвали българските търговци, а тия последните се оплакали на цар Симеон. Както е известно, Симеон за това обяви война на Византия и оплени Тракия. Фактът да се отвори българско тържище в Солун с необходимите за това складове, чиновници, нагледници, работници вече показва, че през това пристанище е ставала главната обмяна на произведенията на обширната тогава българска държава с колониални произведения, идещи от Изток. Другото голямо българско тържище се намирало в Преславец на Долния Дунав; то обслужваше размяната на стоки, идещи от разни страни, или както се казва в Несторовия летопис: „Всички блага се трупат там: от Гърция злато, платове, вина, овозия различни; от Чехия и от Маджарско сребро и коне; от Русия кожи, восък, мед и роби.” Привеждаме тия последните вести, за да се види какъв широк размах е могло да има и солунското българско тържище. Самото преместване на тържището от Цариград в Солун не ще да е било диктувано само от желанието на Византия да отбие българското влияние в нейната столица или от желанието на заинтересовани алчни откупвачи на митата да грабят българите; Солун вече отдавна е бил пазар на български произведения, идещи от близкия и далечен солунски хинтерланд, населен с българи. Българите пък на тоя пазар са купували колониални и фабрични стоки. Солун при тия условия не е бил без българско търговско и занаятчийско население. Българският език наред с гръцкия е бил нещо обикновено на тоя пазар, както това беше до неотколе, до Световната война: солунските евреи, гърци и турци всички говореха български. Така е било и през IX в., когато Византия преместила българското тържище в Солун. Разпространението на българския език в Солун в онуй време е било факт, добре известен на всички. Ето защо, когато император Михаил проводил солунските братя Кирил и Методий за проповедници в славянска Велика Моравия, окуражил ги с думите: „Вие сте солунчани, а солунчани всички говорят чисто по славянски!” Фактът, че на солунския пазар имало българи и се говорело български, е намерил отзив и в така наречената Солунска легенда, гдето св. Кирил разказа за Солун между другото: „Излязох на тържището и чух българи като говорят” (Вж. И. Иванов, Български старини из Македония, 2-ро изд., 282.)

За следващите два-три века не са запазени документи за българщината в Солун. Едва през XIV в. имаме някои посочвания. На първо място тук трябва да поменем за демократическата партия на зелотите, която дигна бунт срещу солунската аристокрация и богатите, изкла ги, обсеби имотите им в 1345 г. и взе управлението на града. Един от видните идеолози на зелотите беше Григорий Акиндин, българин от Прилеп, както свидетелствува неговият противник Палама.... Самата пък зелотска партия се състоеше от бедните класи на населението, потиснати от богатите и монашеството; към зелотите се бяха присъединили и бежанци от островите и българите от съседните на Солун села или, както ги нарича Филотей, „съседни варвари”.. При своите нашествия на Балканите

турците вземаха много роби и ги продаваха. На робския пазар в Кандия били продавани и много българи. В продавателните актове на нотариуса Маноли Брешиану от 1381—1383 г., сега съхранявани във венецианската държавна архива, срещаме имената на доста българи и български роби от Южна Македония с означение на личното им име, народността им и родното им място.....Поменати са българи от Южна Македония от Преспа, Костур, Воден, Ливадия (Гевгелийско), Струмица, Сяр, Солунско и пр. (Срв. Ив. Сакъзов, Новооткрити документи (Макед. преглед, VII, кн. 2—3, стр. 1—62). От началото на XV в. е свидетелството на солунския митрополит Симеон за българите богомили в Солунско. Поместено е и съчинението му против еретиците. Между друго той казва, че и в негово време още имало богомили, наричани още и кудугери, и че живеели близо до Солун. . Българското село Котугери във Воденско още носи името на тия богомили-кудугери. Богомили е имало и в самия Солун през първата половина на XIV в. За тях ни разказва патриарх Калист в житието на Теодосий Търновски. Тяхна учителка била калугерката Ирина и нейните ученици Кирил и Лазар Босота отивали дори в българската столица Търново и проповядвали против кръста, иконите, брака и пр.

Вести за солунските българи през първите три века на турското владичество липсват. Такива имаме едва от XVIII в. насам. Те вече свидетелствуват, че в Солун е имало българска колония, която не е криела народността си. Ето някои от тия вести. Руският пътешественик В. Г. Барски, ако и да престоил в Солун само един ден през 1725 г., намерил там българи: „Пристанище мое, казва той, там бист благополучно, понеже обретох от своя страна знаемых людей, к тому же и Болгаров, и тии мя угощаху и наставиша на путь” (Барский, Странствования, ч. I, 218). През 1760 г. се преселил в Нежин (Русия): „Стоян Петров турецкой области из горада Салоники” (Труди XII арх. съезда, т. II, 215). Дългогодишният френски консул в Солун и горещ елинофил Кюйзенери от края на XVIII и началото на XIX в. свидетелствува, че цялото Солунско поле (на запад от града) е населено с българи с изключение на с Колакия, което е гръцко; че гръцките села почват на изток от града и обграждат единственото там българско село Киречкьой; че всичкото поле, гдето протича Долна Струма, е българско; че цялата Воденска епаохия е населена с българи и пр. Атанасий от Стагира, който в началото на XIX в. бил учител по гръцки във Виена, и ни разказва между друго за погръчването на българските села в Халкидическия п-ов, откъдето бил родом и той. [1] Халкидика, казва той, се срещат още паланки, села, планини и др. с български имена: Извор (съвр.Стратоники), Стан, Ново село и др. Запазени са и няколко речи и песни на гръцки език, съдържащи български имена, както и имена на староседелци българи. Сега там няма жива българска душа, както ги има около Солун и другаде. . . . От това прочее се вижда, че и тук е имало жители българи, но те били принудени от църквата и местните условия да се погръчат, защото те нямали нито свещеници, нито църковни книги на свой език. А и гръцките обичаи там се извършват с голяма явност и свобода; освен това наблизо се намира и Света гора, та никога не са липсвали, нито сега липсват светогорски църковни отци, духовници и наставници на вярата [2]. Повечко данни за българското население в Солун през XIX в. намираме в бележките на Вело Негрев, родом от с. Селце (Дебърско). От тях виждаме, че по-будните солунски българи били преселенци дебрани, кичевци, крушевци, охридчани, воденчани. Още в началото на XIX в. те били групирани на еснафи, някои от които ще да са по-стари от XIX в. Така в 1817 г. терзийският еснаф на дебраните в Солун си имал поменик за живите и покойни членове; написан на български, но понеже нямало български свещеник, поменикът бил преписан с гръцки букви за улеснение на гръцките

свещеници. Солунските български еснафи замислили и за училище, гдето да се учат децата им по славянски. Това било през 1833 г. Пръв учител станал някой руски монах по име Исай....По-късно от тия ученици излезли будни родолюбци, които замислили за българска църква за девическо училище и за особена българска община. Вело Негрев поменава в бележките си и за печатаря и книжовника папа Теодосий от Дойран, който основа в 1838 г. първата българска печатница в Солун....

Българите като отделна народност в Солун се поменават и в първата българска география, написана от Неофит Бозвели и Емануил Васкидович (грък) и печатана в Крагуевац в 1835 г. През 1838 г. пътувал из Македония Гризебах, професор в Гьотингенския университет. Покрай флората, главен предмет на неговите проучвания, интересували го и народите. Той дава точно разпределение на народностите по език. Ето само няколко извадки, които засягат гръцко-българската езикова граница в Солунско: „На 24 юни в 6 часа сутринта тръгнах от Солун и с четириконица пощенска кола ударих по пътя за Воден. . . Пред Вардар-капия срещнахме множество групи селяни в българска носия, които идеха в града да продават своите произведения. От Солун на запад вече не се слуша гръцки език, защото оттук, та до албанските гранични планини живеят българи”. Руският славист В. Григорович, който пътувал из Македония през 1844—1845 г., отбелязва в Солун само в махалата „Св. Атанасий” сто български къщи: „Несмотря на близость болгарских поселений, в Солуне мало постоянных жителей болгар. В махале (части города) св. Афанасия находится только сто домов, им принадлежащих. Большинство жителей составляют евреи разных сект и турки; за тем македонские валахи и греки живут здесь в весьма близком между собою сходстве. . . Болгаре, как постоянные жители, весьма легко смешиваются с греками от влияния греческого образования и господствующего в городах Македонии пренебрежения к имени их. Мне особенно важно мило сближение с рабочими пришельцами из болгар. Таких очень много в Солуне. Особенно из Дебра и Битоля” (Очерк путешествия, 2-ро инд., 89.). За близката солунска околност Григорович казва: „От Солуня до Енидже лежат в горах села. . . Поселение их преимущественно болгарское, которое начинается у самого Солуня, с западной стороны” стр. 91. ... “ Водена (прежде Едесса) . . . заключает народонаселение смешанное, которого главную часть однакож составляют болгаре ... В городе обозрел я 9 церквей и новоучрежденное греческое училище, где, заметно, одни лишь болгарские дети” (стр. 93).

Английските филантропки Макензи и Ерби са оставили много важен пътепис из славянските области на Европейска Турция. Великият Гладстон в предговора към второто издание на тяхната книга, за последната казва: „Ни един дипломат, ни един консул, ни един пътешественик не е направил такъв ценен принос в нашите сведения за славяните в Европейска Турция, както този принос, който направиха мис Макензи и мис Ерби.” В Македония, те са пътували през 1863 г. „Солун — казват те, — припада географски на България; с други думи, Солун е едно от пристанищата на оная страна, чието население говори славянски и се простира от Бяло море до Дунава. Самият град е един от пунктовете на етнографската граница, която дели в тая част на Европейска Турция славянското население от гръцкото. Тая граница съвпада донейде със старинския римски път между Солун и Охридското езеро; но освен това българското население се спуска на няколко мили още по на юг....

През средата на XIX в. между по-просветените българи на солунската българска колония се издават братята Дингови, родом от изгореното още преди един век воденско село Държилово. Киряк Дингов имал в Солун печатница. Братовата му пък дъщеря Славка

отворила първото българско училище в Солун в 1865 г. В Динговата печатница излязло неделно евангелие по долновардарски български говор, в тъй наречената Вардарйя. Евангелието е печатано с гръцки букви. Преводачът му бил отец Павел, родом от с. Кониново, 10 километра западно от Вардар. Гръцките духовни власти, признавайки българщината на населението в тая непосредна солунска област, са търпели употребата на българско евангелие сред своето паство. Ето заглавният лист на това евангелие, който предаваме с български букви: „Евангелие на господа бога и спаса нашего Исуса Христо, сига ново типосано на болгарско йезик, за секоа неделя от година до година со ред. Преписано и диортосано (= изправено) от мене Павел йеромонах, божигропски протосингел, родом Воденска епархия от село Кониново. Солон, шампа Кирякова Държилен 1852.” В областта Вардарйя, чиито български южни села допират до самия беломорски бряг в Солунския залив, се ширели и други български преводи на неделното евангелие, останали непечатани, но употребявани в църковна служба. Един от тия ръкописи, написан от Евстатия Киприади през 1863 г. в с. Колакя [3], се намира в наши ръце. Заглавният лист, предаден с български букви, гласи: „Господиново, и сфетаго евангелио, на Бога нашего големата цръкфа християнофъ, искарено на бугарцко изикъ тувашно зборъ на Вардарйя, за уфъ неделите съти, за гудината и за съти празниците големите, за цела година за литургията. Са писало утъ Евстатию Киприади уфъ селото Колакя на 30 ноемврио месиць 1863.” Втори подобен ръкопис, писан от същата ръка, бил намерен от френските войски в Солунско през време на Световната война. Той ще бъде обнародван от френските слависти Мазон и Вайан.

Тук няма да изреждаме по-новите вести за българите в Солун и неговата околност. Ще кажем само, че през втората половина и особено през последната четвърт на XIX в. българщината в Солун закрепна, защото с подигането на гръцко-българския въпрос и със създаването на българска държава българският национален дух се окрили и елинизацията на солунските българи се спря. В последната година на турското господство в Македония (1912 г.) българите в Солун наистина брояха само 10 000 души, но тяхната търговска, просветна и културна мощ беше високо подигната и те се ценяха заслужено от врагове и от приятели. Освен пръснато българите в Солун имаха вече четири свои махали с повече или по-малко български колорит, с четири свои църкви под ведомството на Българската екзархия, с българска църковна община, с основни училища, с мъжка и девическа гимназия, търговска гимназия, пансиони, печатници, книжарници, вестници, списания, аптеки, лекари, с видни търговски къщи и пр., неща, за които се говори в други статии на тоя сборник. Що се отнася до българското население в солунския близък хинтерланд, то държеше първо място. Така Солунската каза, без града, броеше кръгло 18 000 българи, 9000 гърци, 4000 турци; Ениджевардарската — 20 000 българи, 12 500 турци, 1000 власи, 1600 разни; Гевгелийската — 20000 българи, 14 000 турци, 9000 власи, 1000 разни; Кукушката — 17 500 българи, 18 000 турци, 500 разни; Лъгадинската — 8300 българи, 19 500 турци, 9000 гърци, 500 разни. След Балканската и Световната война горните отношения на народностите се измениха коренно; току-речи цялото турско население в Солун се изсели, голяма част от еврейското население в Солун също (в 1912 г. то достигаше до 65 000 души, половината от всичкото население), част от българското, главно от Кукушката каза; гръцкото население се засили много с преселници от Тракия, Мала Азия и България.